

ORTA DOĞUNUN KALKINMASINDA ZİRAATIN ROLÜ (*)

Dr. Alfred MICHAELIS

Çeviren :
Doç. Dr. İhsan ERKUL

İkinci Cihan Harbini takiben endüstrileşme alanında gözle görülür büyük adımlar atılmasına rağmen, ziraat yine de Orta Doğu ülkelerinde üstünlük göstermektedir. Orta Doğu ülkelerinde ziraatte çalışanların faal nüfus içerisindeki oranı % 70 - 80 arasında değişmektedir. Geri kalan % 20 - 30 un büyük kısmı ise amme hizmetlerinde, serbest mesleklerde, ticaret, nakliyat, inşaat ve el sanatlarında faaliyet göstermektedir. Daha başlangıçtan beri toprak yetersizliği dolayısıyla endüstrileşmeye yönelmiş bulunan İsrail birtarafa bırakılacak olursa, kelimenin tam anlamı ile endüstride çalışanların nispeti hiçbir Orta Doğu ülkesinde % 10 u aşmaz. Mesleklerle göre çalışanları gösteren 1955 Ekim tarihli nüfus sayımına göre Türkiye'de çalışanların % 6,5 endüstri ve maden sanayiinde çalışmaktadır. Mısır'da ise aynı oran % 7 - 8 i geçmez. Diğer Orta Doğu ülkelerinde bu oran daha da düşüktür.

Orta Doğu ülkelerinin iktisadi kalkınmasında ziraate düşen rol iktisadi-politik fikir ayrılıkları ile karşılaşır. Zirai mahsullerin ve diğer mahalli zirai ham maddelerin işlenmesi ile sınırlı kalan bir endüstrileşmeye ikinci derecede, tamamlayıcı bir önem veren tekliflerde bulunan batı ülkelerinden Orta Doğuya gönderilen uzmanlar ve kurulan araştırma komisyonları, bölgenin kalkınması meselesinde zirai yönün birinci plana alınmasına eğilim gösterirler.

Bu görüş özellikle dünya bankasının Orta Doğu ülkeleriyle (Türkiye, Irak, Suriye, Lübnan) ilgili araştırma raporlarında ifa-

---

(*) «Die Rolle der Landwirtschaft in der Entwicklung des Mittleren Ostens», **Gegenwartsprobleme der Agrarökonomie**, Hamburg 1958, s. 256-283.

desini bulmaktadır. Çalışanların 10 da 8 inin ziraatte faaliyet gösterdiğinin tespit olunduğu 1950 de yayınlanan Türkiye hakkındaki raporda, Türkiye’de endüstrileşmenin ziraatin zararına sağlandığı belirtildiği gibi, (1) Irak için hazırlanan bir raporda da Irak gibi bir ülkede esas itibariyle gayretlerin ziraatin kalkınması esasına dayandırılması ifade edilmiştir (2). Orta Doğu ülkelerinin tabii zirai bünyelerinin bahşettiği imkânlar üzerine yapılan bu tavsiyeler, klasik endüstri ve ziraat ülkeleri taksimine dayanmaktadır.

Bununla beraber az gelişmiş ülkeler, gelişme amaçlarına ve artan nüfuslarının hayat standartlarının yükselmesine bağlı ihtiyaçlar dolayısıyla endüstri mallarının gün geçtikçe artan ithalini ziraat mallarını ihraç etmek suretiyle sağlayabilme sorununda hakikaten gittikçe artan güçlüklerle karşı karşıya bulunmaktadır. XIX. asırda serbest ticaret teorisini ciddiyetle uyguluyan İngiltere’yi bir tarafa bırakacak olursak, batı endüstri ülkelerinin endüstriyel kalkınması ziraatin korunmasına bağlı kalmıştır. Özellikle USA sadece endüstri mallarının en büyük ihraç ülkesi olmakla kalmadı aynı zamanda özellikle son senelerde ihtiyaçtan çok zirai mahsul elde edilmesi dolayısıyla bunların ucuz olarak dünya piyasasına arz edilmesi veya iktisadi yardım çerçevesi içerisinde ithalat yapan ülkelerin iktisadi yardım ile ilgili masraflarında kullanılmak üzere kendi parasıyla fiktif ödeme karşılığı satılması suretiyle zirai fazla malların ihracatçısı oldu. Bu durum özellikle Orta Doğu ülkelerinin pamuk ve hububat ihracatını, pazarlarda artan Amerikan rekabeti dolayısıyla, güçleştirdi.

Orta Doğu ülkeleri, Asya ve Afrikanın diğer az gelişmiş ülkeleri gibi ancak 2. cihan harbinden sonra serbest bir iktisat politikası yürütebilecek duruma geldiler. Bu ülkeler zirai mahsullerinin batı ülkelerine ihraç imkânında ortaya çıkan zorlukları en-

---

(1) The Economy of Turkey. An Analysis and Recommendations for a Development Program. Report of a Mission Sponsored by the International Bank for Reconstruction and Development in Collaboration with the Government of Turkey. (IBRD Special Publication, Sales Number : IBRD, 1951. I.) Washington, D.C., 1951, s. 8.

(2) The Economic Development of Iraq. Report of a Mission Organized by the International Bank for Reconstruction and Development at the Request of the Government of Iraq. Washington, D.C., 1952 s. 97.

düstrileşme yolunda bir mücadeleye girişmek suretiyle gidermeye çalıştılar. Bu suretle, batı endüstri ülkelerinin endüstri mallarına olduğu gibi, milletlerarası zirai piyasasının güvensiz bulunan satış imkânlarına da daha az bağlı kalacaklardı. Az gelişmiş ülkeleri hızlı bir şekilde endüstrileşmeye zorlayan diğer bir faktör de hızla artan ve artık zirai sektöre daha fazla yerleştirilmesine imkân olmıyan nüfusa iş temini zorunluğudur. Motor, makine, âlet vesair kullanmak suretiyle zirai istihsal metotlarındaki modernleşme, ziraatte çalışan işgücünün büyük bir kısmını serbest bırakmaktadır. Bu hakikat, bir Amerikan çiftliğinde 1 hektarlık buğday sahasında modern bir çalışma (toprağı sürme, ekme, mahsul alma ve nadas) için 5 kişi kâfi gelirken aynı arazi parçasında yapılan aynı işlerin Mısır'da takriben 95 adamla yapılabilmesi misalinde açıkça ortaya çıkmaktadır.

Bununla beraber Orta Doğunun geniş insan kitlelerinin düşük hayat seviyesinin yükseltilmesinin sosyal politik önemi, az gelişmiş ülkeleri endüstrileşme çabasına sevkeden hususların başında gelir. Ekonomisi esas itibariyle ziraat üzerine kurulmuş dünyadaki herhangi bir ülkede endüstri memleketlerinde ki hayat standardına eşit tutulabilecek bir hayat standardının bulunmayışı dolayısıyla, endüstrileşmeye gidilmeksizin artan nüfusun hayat seviyesinin yükseltilmesinin sağlanacağına Orta Doğu hükümetlerinin hiçbiri inanmıyordu.

Hemen ilâve edelim ki, endüstrileşme eğilimi Orta Doğunun iktisadi kalkınışı meselesinde ziraatin oynadığı önemli rolün tanınmaması anlamına gelmemektedir. Zira zirai istihsalın intensif bir hale getirilmeden yürütülecek her endüstrileşme politikası, bu bölgede hatalı neticeler ortaya çıkarır. Endüstrileşme aynı zamanda zirai istihsalın gelişmesini ve satın alma gücü kuvvetli şehir pazarlarının kurulmasını şart kıldığı gibi, satın alma gücü kuvvetli bir köylü nüfusunun varlığını da gerektirmektedir. 5 veya 10 senelik planlar halinde ortaya konulan Orta Doğu ülkelerinin kalkınma programlarında da bu görüşe uygun bir şekilde zirai ve endüstriyel kalkınma, endüstriyel kalkınma zirai kalkınmanın ardında kalmıyacak şekilde, birbirini tamamlamaktadır. Kombine edilen sulama ve enerji projeleri, ziraatte sulama işlerini teşvik ederken, aynı zamanda, endüstri için gerekli enerjiyi de sağlayabilecektir.

Aşağıda önemli bazı Orta Doğu ülkelerinin zirai kalkınma imkânları ve bunun hudutları araştırılacaktır.

I — ORTA DOĞUNUN ZİRAİ İSTİHSAL POTANSİYELİ.

Orta Doğu 7 milyon kilometre karelik bir sahayı kaplamasına rağmen, ziraatte gelişme imkânları bu bölgede yalnız nispeten küçük bazı toprak şeritlerine munhasır kalır. Hemen hemen bütün arap yarımadasını, Nil vadisi hariç Mısır'ı, İran'ı, Irak'ı, Ürdün ve Suriye'nin büyük kısmını, çoğunlukla yağmursuz, zirai amaçlar için kullanılması bahis konusu olmayan yarı çöl veya çöller meydana getirir. Türkiye ve İran'ın dağlık arazisi de bölgede zirai gelişmeyi sınırlayan başka bir faktördür. Ziraat yapma imkânları genellikle kıyı bölgelerine, Anadolu'nun yüksek ovalarına ve hepsinden önce de Nil, Dicle, Fırat gibi büyük ve bunlar dışında bazı küçük nehir vadilerini kapsar.

Bununla beraber, zirai ekim tekniğindeki ilkelik gibi nehir ve yeraltı su rezervelerinden gerektiği gibi faydalanmamaktan ileri gelen yetersiz istihsalı bu imkânlardan gerektiği gibi faydalanmak suretiyle arttırmak mümkündür. Bu gelişme imkânları ise miktar olarak sadece bazı tahminleri kapsayabilmektedir. Toprağın ölçülmesi ve toprak araştırmaları bölgede henüz daha başlangıç noktasındadır. Mevcut bulunan istatistik doneler ise boşluklarla dolu olup birbirini tutmaz ve güvenceli değildir. Bu noktada şunu hemen göz önünde tutmak gerekir ki, İran hariç, bölgede bugün bulunan ülkeler, ülke olarak bağımsızlıklarını ancak birinci dünya harbini izleyen senelerde elde etmiş, modern idare örgütünü henüz kurmakta bulunan ülkelerdir. Orta Doğunun zirai gelişme imkânları hakkında rakamlara dayanan bazı tahminler yapmamızı sağlayacak bilgiler, Dünya Bankası, FAO, Amerikalılar ve Birleşmiş Milletler tarafından son senelerde ekonomik yardım ve teknik koruma programları için bazı Orta Doğu ülkelerine gönderilen amerikalı veya amerikalı olmayan uzmanlarca yapılan araştırmalara dayanmaktadır. Uzmanlar bu rakamların hazırlanmasında etraflı araştırmalara girmişler ve yaptıkları araştırmalarda gidilen ülkelerdeki uzmanlardan ve ülkede toplanıp henüz yayınlanmamış istatistik bilgilerden faydalanmışlardır.

Zirat ve beslenme görüşü açısından Orta Doğu ülkeleri üç grup içerisinde toplanır :

1. Türkiye ve Mısır gibi nüfusu en kalabalık ve iktisadi yönden en çok gelişmiş ülkeler; bu ülkelerin zirai istihsal potansiyeli,

herşeyden evvel ekim sahası yüzey itibariyle çok genişlemiş bulunduğu cihetle, çok sınırlıdır ve bu bakımdan da sadece sınırlı bir istihsal rezervesini elde tutmaktadırlar.

2. İran, Irak ve Suriye gibi, halen de istihsal fazlası bulunan ve gelecekte de artacak kendi tüketimini karşılayıp zirai istihsal fazlası verebilecek durumda bulunan büyük zirai gelişme potensiyeline sahip ülkeler.

3. Halen zirai istihsellerinde açık bulunan ve istihsal rezerveleri ise pek sınırlı bulunan ülkeler. İsrail, Lübnan ve Suudi Arabistan, Ürdün ve çöl karakterli, su rezerveleri bulunmayan arap yarımadası kıyı bölgeleri bu guruba girer.

1 . M I S I R

Zirai istihsaldeki gelişme, beslenme ekonomisi ve sosyal bakımdan Orta Doğuda hiçbir ülkede Mısır'daki gibi ciddi bir mana taşımamaktadır. Anormal sıhhi şartlara rağmen Mısır nüfusu son 40 senede hemen hemen 2 katına yükselmiştir (1917 de 12,75 milyon iken 1957 de 24 milyon). Son senelerde sıhhi şartların düzeltilmesi için yapılan müdahale, artan doğum nispeti yanında, ölüm nispetini azaltmıştır (3). Mısırlıların tahminlerine göre 25 sene içinde nüfusun tekrar 2 katına çıkması, 45 milyon olması, beklenmektedir.

Eğer Mısır'daki bütün ekilmeye uygun arazi, beslenme için gerekli malların ekilmesi için kullanılmış olsaydı, elde edilecek mahsul ihtiyaca yeterli olabilirdi. Ancak ekilebilen arazisinin bariz derecede büyük kısmı, çoğu ihraç edilen, pamuk ekimine ayrılmıştır. Pamuk'un buğdayla değiştirilmesi Mısır için son derece lehde bir durumdur. Mısır'ın, ihracatının % 75 ini meydana getiren pamuk ihracatından elde ettiği gelir, hububat ithal etmek suretiyle yaptığı ödemelerin kat kat üstündedir. Her pamuk ekilen birim yüzeyin zirai net geliri aynı araziye buğday ekmekten elde edilen gelirden iki buçuk kat fazladır. Yüksek kalitedeki Mısır pamuğunun ekimi, dünya piyasasındaki talebe uyulmasını teminen,

(3) Mısır hükümeti tahminlerine göre ölüm oranı 1951 yılında 0,022 iken, 1956 da 0,017 düşmüştür. Bunun başlıca sebebi olarak 5 yaşından küçük çocukların ölüm oranlarındaki düşme gösterilmektedir.

sınırlıdır ve bu ekim devlet tarafından düzenlenir. Pamuk ekimine bu sebepten konulan sınırlama buğday ekilen araziye harp önceki devre göre % 20 arttırmışsa da, Mısır buğday ihtiyacını, artan nüfusu dolayısıyla, kendi karşılayamamaktadır.

Fakat ziraatin gelişmesi Mısır için yalnız beslenme değil, aynı zamanda, büyük politik ve sosyal etkileri olan geniş çaplı bir meseledir. Köylü nüfustaki artış ve ekim sahasındaki pek sınırlı gelişme olanağı, Mısır ekonomik politikasını hemen hemen çözülmez gibi gözükken, nasıl bir zirai reform yapılırsa yapılsın arta kalacak olan ziraattaki fazla nüfusa iş sağlanması sorunuyla karşı karşıya bırakmaktadır. Mısır'da herbir zirai işletmeye düşen ortalama ekim sahası sadece 2,1 feddan'dır (yani 0,88 hektar). 1954 yılındaki zirai işletme istatistiklerine göre Mısır'da bulunan cem'an 2,83 milyon zirai işletmeden % 73 ü 1 feddan (0,4 hektar) altında kalan arazi ile çalışan küçük işletmelerdir. Bu kategorideki işletmelerin ortalama büyüklüğü sadece 0,16 hektardır. Yeni rejimin yaptığı bütün 200 feddan (80 hektar) üstündeki işletmeleri dağıtan zirai reform, bu görünüşü geniş bir şekilde değiştirecek nitelikte değildir. Zira toplam olarak 500 000 hektar tutan bu işletmeler takriben 200 000 den fazla kimseye yeniden toprak dağıtımına imkân vermeyecektir ⁽⁴⁾.

Nil nehrinin iki sahilinde uzanan Mısır'ın ziraat yapılan topraklarını genişletme imkânı, nehrin su taşıma yeteneği ve Nil vadisinin topoğrafisine bağlı kalır. Mısır'da ekilebilir arazi, 1896 da 5 milyon feddan'dı. Baraj ve su kanalları yapılması yoluyla ekilen saha 1954 de 9,94 milyon feddan'a çıkmış, evvelce ülkede bu topraklardan senede bir mahsul alınırken, bu şekilde senede birkaç mahsul alınacak duruma geçilmiştir. Bu devre sırasında Mısır'ın nüfusu ise hemen hemen ikibuçuk kat artmıştır.

Nil'in su taşıma kapasitesi ve Nil vadisinin topoğrafik yapısı şeklinde ortaya konulan iki esaslı faktör ekim sahasının büyük masraflarla genişletilmesine imkân vermekte ve bugün 5,9 milyon feddan olan bu genişleme imkânı en çok 7,5 milyon feddan olarak sınırlıdır. Uzmanlar, Assuan barajından elde edilecek ucuz elektrik enerjisi sayesinde sulamanın Nil nehri seviyesinden 10 metre yük-

---

(4) 1952 tarihli toprak reformu kanunu her mülk sahibine maksimum 200 feddan'lık bir işletme arazisi bırakmaktadır. Dini müesseseler kanun kapsamı dışarsında bırakılmışlardır.

seklikte bulunan ziraate elverişli araziye de uygulanabileceği, bu şekilde sulama suretiyle ekilen arazinin 10 milyon feddana çıkarılabileceğini ümit etmektedirler. Bununla beraber Nil nehri uzmanlarından HURST, Nil suyundan Sudan'ın gelişmesi için faydalanılmasını da gözönüne alarak, Nil suyunun Mısır'da en fazla 7,5 milyon feddanı bulan bir araziye sulamaya yeteceğini belirtmektedir.

Nil nehrinin taşıdığı 84 Mrd.cbm ⁽⁵⁾ (Assuan barajında ölçülmüştür) sudan Mısır ziraati bugün sadece 48 Mrd. kullanılmakta, 4 Mrd. ise Assuan barajından evvel sulama amacıyla sudan tarafından çekilmektedir. Kullanılmayan 36 Mrd. ise Akdenize aktmaktadır. Nil'in senelik su taşıma kapasitesini 1,5 misli aşan 135 Mrd.cbm kapasiteli projesi tamamlanmış Assuan'un birkaç kilometre güneyinde bulunan yüksek baraj, kurak aylar için rezerve olarak kullanılacaktır. Bu suretle suyun azaldığı devrelerde buradan su vermek suretiyle Nil'deki su alçalma ve yükselmeleri arasında denge sağlanacaktır. Böylece bir taraftan su seviyesinin azaldığı zamanlardaki su yetersizliği giderilmiş olurken, diğer taraftan Şubat ve Haziran ayları arasındaki kurak aylar, ki bu aylarda Nil bazı yıllar Mısır ihtiyacının sadece yarısını veya dörtte birini sağlamaktadır, için su rezervesi sağlanarak senenin her mevsiminde yeterli su alınma problemi çözülmüş olacaktır. Suyun bu şekilde kanalize edilmesiyle gerek Mısır'da ve gerekse Sudan'da ziraatin bütün sene maksimum bir şekilde yapılma olanağı sağlanacaktır.

Barajın yapılması Mısır'da ekim sahasını takriben 800 000 hektar arttıracak, yani bugünkü 2,5 milyon hektarlık saha aşağı yukarı 1/3 kadar artarak 3,2 - 3,3 milyon hektara çıkacaktır.

Mısır hükümetinin ayrıca yaptığı bir projede Mısır'ın alt kısımlarında bulunan yüzlerce hektarlık tuzlu arazinin Nil nehri kollarından faydalanılarak ekilebilir duruma getirilmesi de bulunmaktadır. Bu suretle 500 000 hektar kazanılabilecektir. Şüphesiz bütün bu projeler netice itibariyle takriben 7,5 milyon feddanlık (3,2 - 3,3 milyon hektar) nehrin su potansiyeli ile sınırlı kalmaktadır. Özet olarak söylenmesi gerekirse bütün bunlar Nil suyunun kullanılış şeklinin değişmesine bağlı kalmaktadır. Bu arada batı-

---

(5) Mrd. cbm = Milyar kübik metre.

da bulunan çöllerde de az olan yağmur suyundan ve tuzlu yeraltı sularından faydalanılarak az su isteyen ve tuza karşı dayanıklı olan kültür nebatlarının yetiştirilmesi imkânlarının araştırılması yolunda denemelere girişilmiştir. Tecrübeler soya ve diğer bazı fasulye çeşitlerinin ve özellikle yonca ve şeker pancarı ziraatinin bu bölgede başarıyla uygulanabileceğine işaret etmektedir. Amerikan teknik himaye programı çerçevesi içerisinde batı çöllerinde ayrıca çöl nebatlarının mer'a maksadiyle kullanılacak şekilde geliştirilmesi yolunda bazı tecrübeler de yapılmaktadır. Tecrübeler başarıya ulaştığı takdirde hayvancılık bu bölgede önem kazanacaktır.

Mısır zirai istihsal metotları da, azotlu gübreler kullanılması bir yana, geridir. İleri metotlarla çalışan çiftçilerin ve devlet araştırma istasyonlarının elde ettiği neticeler, daha iyi istihsal metotlarıyla çalışıldığı takdirde istihsalda kayda değer bir artış olacağını göstermiş bulunmaktadır. Bugünkü Mısır'da ziraat, diğer Orta Doğu ülkeleri gibi, geniş çapta sulamaya ve yağmura bağlı kalmaktadır. Hektar başına buğday hasılası 1934 - 1938 arasında ortalama 2.0 ton iken, 1953 - 1956 arasında 2.24 tona çıkmıştır. Bu da hemen hemen Batı Almanya'daki hektar hasılasını karşılamaktadır. Diğer hububat çeşitleri hasılası da aynı derecede yüksektir. Hektar başına pamuk hasılası ortalama 0.55 tondur.

Önümüzdeki 20 - 30 sene içinde Mısır ziraatına düşen görev, sulama ile ilgili projelerin uygulaması ile istihsalin arttırılması ve arada yeniden bir misli artacak nüfusun tüketimi için gerekli istihsalde bulunmaktır. Aynı zamanda insan başına düşen beslenme maddeleri miktarının arttırılması için gerekli eğilimin de gösterilmesinin unutulmaması gerekir. Mısır fellahları, hayat standardı bakımından dünyada en düşük hayat standardına sahip kitlelerden biridir.

İstihsal rezervesi olarak esas itibariyle; sulama suretiyle ekim sahasının 1/3 kadar arttırılması, hektar hasılasının yükseltilmesi kuru kültür nebatları ve mer'a amacıyla çöl bölgelerinin bir dereceye kadar hayvancılık için kullanılması imkânları hazır bulunmaktadır. Dünya piyasasının alım kapasitesinin sınırlı olması dolayısıyla pamuk ekiminin arttırılması düşünülemediği cihetle bu yolda ekim sahasının arttırılması elde edilecek ürünün iç piyasada tüketimi zorunluluğuna yol açacaktır.

Bugünkü günde takriben 2390 kaloriden ibaret günlük beslenme maddeleri tüketimi nüfusun 2 kata çıkmasına uygun oranda arttığı takdirde, dahilde ki beslenme maddeleri tüketiminin de 2 kata çıkması gerekir. Düşünülebilen istihsal rezerveleri ile, en intensif bir şekilde bu rezervelerden faydalanılsa bile, bu hedefe zar zor ulaşılacaktır. Bu zamanda zaten Mısır ziraati, istihsal kapasitesinin son hududuna dayanmış olacaktır.

2. T Ü R K İ Y E

Türkiye'de ziraat toprakları harp sonrası normalin dışında bir şekilde genişledi ve 1934 - 1938 arasında ortalama 7,3 milyon hektar iken, 1956 yılında hemen hemen 2 misline, 14,2 milyon hektara çıktı. Hububat, özellikle buğday ekim sahası 1950 - 1956 yılları arasında kaydeder bir genişleme gösterdi. Bu altı sene içinde hububat ekim sahası 4 milyon hektar, % 44 genişledi. Bu arada işletmelerde bulunan traktör sayısı 1950 de 6281 iken 1956 da 41 865 e ulaşmak suretiyle kat be kat arttı. Son yıllardaki bu gelişme ile Türkiye'de kullanılabilir tarım topraklarının son hududuna gelinmiş olmasa bile, yaklaşılmıştır. Arazinin kullanılış şeklini gösteren resmi istatistiklerde artık daha fazla kullanılmayan toprak bulunduğu belirtilmekten ziyade, potansiyel olarak kullanılabilir topraklara değinilmektedir.

Yeni yapılan araştırmaların gösterdiği üzere Türkiye arazisinin cem'an 16,4 milyon hektarı tarla ziraatına uygundur, ki bunun 15 milyon hektarı kültür altındadır. Bu bakımdan geriye ekilebilen toprakların ancak % 10 u kadar bir arazinin açıkta kaldığı görülmüştür.

Sun'i sulama Türkiye'de bugüne kadar sadece dar bir sahada uygulanmıştır. Bu yoldaki rakamlar devletçe finanse edilen sahaları kapsamakta olup takriben 350 000 hektar civarındadır. Çeşitli barajlarla 1956 yılında sulanan arazi 1,8 milyon hektar olarak tahmin edilmiştir. Yapılan resmi tahminlere göre 2 ilâ 2,4 milyon hektarlık arazi sulanabilecek araziler çerçevesi içersindedir. Özel şahıslar tarafından kullanılan sulama metotları ise geliştirilmesi gereken metotlardır.

Bahis konusu olacak istihsal rezervesi güçlü suni gübreleme, iyi tohum kullanma, makineleşme ve mahsule zarar verici unsur-

lara karşı mücadele yoluyla ekim metotlarının ıslahından ibarettir. Bu yolda son zamanlarda iyi bir adım atılmışsa da bu henüz başlangıçtır. Herşeyden evvel suni gübre kullanılması henüz daha asgari seviyededir (1 000 hektarlık tarla arazisine 1,33 ton). Eki len arazinin takriben % 12 sinde halen makineli ziraat uygulanmaktadır. Tohum ihtiyacının henüz ancak yarısı sağlanabilmekte, gerekli mücadele yeteri kadar yapılmadığı için mahsul zararına sebep olunmaktadır. Güçlü bir gübreleme yoluyla hububat istihsalinin % 30 artacağı uzmanlar tarafından tahmin olunmaktadır.

1953 rekor senesinde ortalama buğday hektar hasılası 1,24 tona ulaşmıştır. Bu miktar 1953/54 Amerikan istihsal ortalaması olan 1,19 tonu aşarken Alman hektar hasılası olan 2,6 - 2,7 ton'un hemen hemen yarısıdır. Ancak yarı kurak bölgelerde, sulama yapılmayan topraklarda istihsalini intensifleştirme imkânlarının bir problem teşkil ettiği gözden uzak tutulmamalıdır. 1953 rekor senesini izleyen mahsul yıllarında birbiri ardına yetersiz mahsul elde edilen devreler geçmesi, 1951-1953 yıllarında 1,23 ton olan ortalama hektar hasılasını 1954-1956 yılları arasında 0,95 tona düşürmüştür. 1957 senesinde kuraklık dolayısıyla iyi mahsul alınamamıştır. Bu kuraklık rizikosuna karşısında sulama yapılmayan topraklarda yüksek istihsal masraflarıyla intensif kültür cihetine gidilmesinin iktisadi olup olmayacağı şaşırtıcı bir konudur.

Ekim sahasının sadece sınırlı bir şekilde genişleme imkânı ve tarla arazisinin toplam olarak en fazla ancak % 20-25 inin suni sulamaya tabi tutulabileceği düşünülürse, Türkiye'de hububat istihsalinin artmasının iktisadi imkânları oldukça sınırlı bulunmaktadır. Suni sulama yapılacak arazinin geniş ölçüde endüstri nebatlarının, özellikle pamuk, ekilmesi halinde bugünkü istihsalin 1/3 ünden fazla artması mümkün olamayacaktır. Türkiye iyi hava şartlarının hâkim olduğu yıllarda buğday ihraç eden bir ülke iken, kuraklığın hâkim olduğu son senelerde buğday ithal eder duruma gelmiş bulunmaktadır. Artan nüfus karşısında, uzun devreli olarak görülecek olursa, ancak iyi mahsul yıllarında Türkiye'de buğday istihsalini kendi tüketimini örtebilecek demektir.

3. İ R A N

Toprağının yarısından fazlasının zirai amaçlarla kullanılamıyacak nitelikte tuz çölleri ve yüksek dağlık sahalardan ibaret ol-

masına rağmen İran, Orta Doğu ülkeleri arasında ziraatte kullanılacak toprak bakımından en geniş rezerveleri olan bir ülkedir. Resmi istatistiklere göre İran'ın 163 milyon hektarlık arazisinin 79 milyon hektarı halen ziraatte kullanılmamakla beraber, ziraat yapılmasına müsait toprakları teşkil etmektedir. Bu 79 milyondan 16,8 milyonu tarla ve ağaç nebatları, 10 milyon'u çayırlar ve otlaklar 19 milyonu orman sahalarını teşkil eder. Geriye kalan 33 milyon hektar istatistiklerde kullanılmayan şekilde gösterilen fakat ziraatte kullanılabilecek topraklardır. 33 milyon hektarlık saha istatistiki olarak fazla görünse bile, ne kadar fazla olursa olsun, yine de İran'ın verimli ziraat toprak rezervelerinin bulunduğu şüphesizdir.

Buna karşılık büyük nehirler az olduğu için suni sulama imkânları azdır. Suni sulamanın yapıldığı yerler de 1950 yılında, 1,5 milyon hektarı bulmakta olup, genellikle Hazer denizi kıyılarında bulunmaktadır. İnşası düşünülen barajlarda küçük nehir sularının toplanarak, suni sulama yapılan arazinin daha 500 000 hektar genişletilmesi planlanmış bulunmaktadır. Bu barajlardan aynı zamanda elektrik enerjisi de sağlanacaktır. Bunun dışında planlama dairesi borularla su sevkedilecek çeşmeler vasıtasıyla 150 000 hektarlık bir arazinin daha suni sulamaya tabi tutulacağını ummaktadır. Planlama dairesinin bu planları maksimum hadleri göstermekte olup, bu miktarlara ulaşıp ulaşılamıyacağı şüphelidir. Yapılan planların hedefi, bugün suni sulama yapılan araziye ilâveten daha takriben 2 milyon hektardan fazla bir arazinin sulanması potansiyelini kapsamaktadır. Bu arazinin herşeyden evvel pamuk ve piriñç ekiminde kullanılması bahis konusudur.

Petrol gelirleriyle finanse edilecek zirai, endüstriyel programlar çerçevesinde Khuzestan bölgesinin gelişmesi için yeni bir projenin esaslı surette genişletilmesi gerekmektedir. Eski İran imparatorluğunun merkezi olan Khuzestan ovası bugün de hâlen kullanılabilecek durumda olan su bentleri harabeleriyle doludur. Takriben 150 000 kilometrekareyi bulan ova, kaynakları 5 000 metre yükseklikte karlarla kaplı dağlarda bulunan İran'ın belli başlı nehirlerinden Karun, Karkheh ve diğer üç nehrin aktığı bölgedir. Amerikan teknik yardım organizasyonu, Birleşmiş Milletler ve FAO uzmanları ve araştırma ekipleri tarafından bölge son zamanlarda araştırılmaya başlanmıştır. FAO nun yaptığı araştırmalar sonunda ortaya konulan raporda belirtildiği üzere, yukarıda deği-

nilen nehirlerin sulama kapasitesi takriben 1 milyon hektardır. Yüksek dağlardan gelen suyun düşüş kuvveti, İran'ın elektrik enerjisi rezervesini teşkil edebilecektir. İran resmi organları tarafından bir Amerikan firmasına yaptırılan araştırmalar da Khuzestan ovasında 1 milyon hektarlık arazide suni sulama suretiyle ekim yapılabileceği yolundaki tahminleri tasdik etmiştir.

İran'da hububat ekimi harbi izleyen senelerden başlayarak büyük ölçüde genişlemiştir. Buğday ve arpa ekimi 1934 - 1938 seneleri arasında ortalama 2,19 milyon hektar iken 1956 da hemen hemen 2 katına çıkarak 4,1 milyon hektar olmuştur. Bununla beraber istihsal metotları geridir. Esas ekim sahası olan Azerbeycan, Horasan ve Hazer Denizi kıyıları yeterli yağmur almaktadır. Memleketin diğer bölgeleri suni sulama suretiyle ziraat yapılmasını gerektirmektedir. Buğday ve arpa yanında ziraatte pirinç, meyva, pamuk ve şeker pancarı önem kazanmaktadır. Buğday hasılası son zamanlarda ortalama hektar başına 1 tonu bulmuştur. Yeterli yağmur alan ve sulama yapılan topraklarda istihsal metotlarının intensifleştirilmesi suretiyle bugünkü istihsalin 2 misline çıkartılması şansı mevcuttur. İran'ın 33 milyon hektarlık zirai toprak potansiyelinin bulunduğu yolundaki İran hükümet tahminleri yüksek tutulmuş olsa bile, bahis konusu olabilen mer'a arazileri dahi İran'ın tarla arazisi olarak kullanılacak toprak bakımından genişleme imkânlarına sahip olduğunu göstermektedir. 1954 yılında 3,1 milyon hektar hububat ve arpa ekilen arazinin 1956 da 1/3 kadar genişliyerek 4,2 hektarı bulması mana taşımaktadır. Khuzestan ovasında sulama suretiyle ekilen arazinin 1,5 milyon hektardan 2 misline, 3 milyona çıkartılması mümkündür. Bu arada intensif ziraatten doğacak rezervelerde bahis konusu edilir. Bütün bunlar İran'ın zirai istihsalinin arttırılması şartlarını olumlu kılmaktadır. Nüfus artmaları da gözönünde tutulacak olursa, uzun süreli olarak, İran'ın buğday, pamuk, pirinç, meyva istihsalinde bir istihsal fazlası bulunabilecektir.

4. I R A K

Irak kapsadığı alan ve nüfus itibariyle Orta Doğuda kullanılmayan büyük su rezervelerine sahip yeğâne ülkedir. Fırat ve Dicle

nehirleri takriben 69 Mrd.cbm senelik su kapasitesi ile 88 ⁽⁶⁾ Mrd. cbm lik Nil nehrinin arkasından gelir. Irak'ın kültür altında bulunan arazisi, nüfusu Mısır nüfusunun 1/5 i kadar olmasına rağmen, Mısır arazisini aşmaktadır. Coğrafi ve iklim şartları bakımından Irak 3 bölgeye ayrılır. Fırat nehrinin bir tarafını teşkil eden ülkenin batı yarısı, Suriye çöllerinin bir kısmıdır ve bir dereceye kadar step ovaları hariç, ziraate uygun bulunmayan toprakları meydana getirir. Her iki nehrin kuzey-batı, güney-doğu istikametinde kalan ülkenin merkezi, büyük su potansiyeli ile ülkenin zirai kalkınmaya uygun yegâne bölgesidir. Ülkenin dağlık kuzey-doğu köşesi, en az olduğu devirlerde bile ziraate yeterli yağmur bölgesini meydana getirdiği için, suni sulamaya ihtiyaç göstermez.

Ülkenin 44 milyon hektarlık genel arazisinin 24,8 milyonu (% 56) üzerinde yerleşilmiş bulunan (binalar vs. ile) arazi ve çöl bölgesidir. Tarla ve ağaç nebatları, (ki bunlardan ençok hurma ekilir) arazisi halen 5,5 milyon hektar ile bütün sahanın % 8 ini kapsar. Çayır ve otlaklar azdır (stepler ve dağ ovaları kullanılabilen arazi içerisinde düşünülmüştür). Kuzey-doğudaki dağlık bölgelere düşen orman arazisi bütün arazinin % 3 ünden ibarettir. Memleket topraklarının % 27 sini meydana getiren bakiye 12.1 milyon hektarlık arazi, bugün için kullanılmıyan, fakat kullanılabilecek arazi rezervelerini teşkil eder.

Irak geri zirai istihsal metotları ile çalışır, istihsal hasılası bütün Orta Doğu ülkeleri içinde en düşük olan ülkedir. Gübreleme hemen hemen hiç uygulanmaz. Çekim hayvanlarının yetersizliği ve kullanılan âletlerin uygun bulunmayışı dolayısıyla arazi iyi bir şekilde işlenmez. Kış ekim sahalarının yarısı nadasa bırakılır. Yabani otlar arazi verimi üzerinde nadasın tesirini azaltır. Yetersiz drenaj dolayısıyla tuzlu arazi mahsul hasılasını düşürür. Ortalama buğday hektar hasılası 0,48 ton, arpa hasılası 0,77 tondur. 1953 - 1956 yılları arasında bu ortalama hasıla biraz yükselerek 0,8 - 0,9 ton olmuştur. Hektar hasılanın hesaplanmasına temel teşkil eden ekim sahası ve istihsal miktarı tahminleri şayanı itimat rakamlar teşkil etmez.

Petrol gelirleri ile finanse edilecek etraflı olarak hazırlanan 1,5 - 2 milyon marklık masrafı gerektiren nehir suyunun kontrolü

---

(6) Assuan'dan evvel Sudan tarafından çekilen 4 Mrd.cbm dahildir.

ve sulama programları 2 fonksiyon ifade etmektedir. Bu programların amacı evvel emirde Fırat ve Dicle nehirlerinin her sene ilk baharda taşarak civarını su altında bırakan ve büyük mahsul zararına önyak olan sel baskınlarını kontrol altında tutmak ve nehir suyunu faydalı bir hale getirmektir. Bu işlem topoğrafik bakımdan daha uygun şartlar gösterdiği için, Irak'ta, Mısır'a göre daha kolay ve ucuz bir şekilde yürütülebilmektedir. Dicle nehri Samarra yakınında yapılan bir bent ile kesilerek bir kanalla iki nehir arasında uzanan araziye sevkedilecek, Fırat nehri ise Ramadi civarında bir bent ile kesilecektir. Kanallara verilecek sular suni sulama işlerinde kullanılacaktır. Nehir kontrol sistemi, başka sistemlerle takviye edilecektir.

İngiliz F. F. HAIGH'ın başkanlığında 1946-1949 yılları arasında yürütülen nehrin kontrolü ve sulama programları ile ilgili çalışmalardan elde edilen esaslara göre, Irak'ın halen 2,9 milyon hektar olarak tahmin edilen sulanan sahası, 3,6 milyon hektar olarak çoğaltılarak 6,5 milyon hektarı bulabilecektir.

Sulanan arazinin 2 katı aşan bir şekilde çoğalması, evvelki sulama metotlarının ıslahı, son derece zengin ekilebilir arazi rezerveleri, eski istihsal tekniğindeki gerilik gibi hususlar Irak'ın büyük ölçüde zirai istihsal rezervelerini teşkil etmektedir. Petrol gelirlerinden yeterli finansman kaynaklarına sahip bulunduğu cihetle, Irak bu projeleri kısa zamanda uygulama alanına koyabilecek durumdadır. Bugünkü haliyle Irak hububat istihsal fazlalığına sahip olup, arpa ihraç edebilmektedir. Sulama projelerinin kısa bir zamanda gelişmesiyle yakın gelecekte Irak'ın çok daha fazla hububat ihraç eden bir ülke haline gelmesi düşünülebilir. Irak 2,54 milyon hektarlık ekim sahasıyla 1954 - 1956 yıllarında ortalama 1,8 milyon ton arpa ve buğday istihsal etmiş bulunmaktadır. Eki me uygun olarak görülen arazinin yarısına hububat ekildiği takdirde bugünkü hububat ekilen ve nadasa bırakılan çoğunluğu yağmur ve suni sulama bölgelerinde bulunan sahalar takriben 10 milyon hektara çıkabilecektir. Suni gübre kullanılmasını öngören modern istihsal metotlarının uygulanması suretiyle bu sahanın hububat istihsal kapasitesi, çoğu ihraç için emre hazır bulunmak üzere, takriben 20 milyon tona çıkabilecektir. Bu tahmin muhtemel imkânların en genişini kapsamaktadır.

5. S U R İ Y E

Bağımsızlığını elde ettikten sonra Suriye son zamanlarda zirai sahada büyük kalkınmalar yapmıştır. Harpten evvel dikkati çekmeyen pamuk, son zamanlarda Suriye ihracatının hemen hemen % 30 unu teşkil eden bir şekilde, en önemli bir ihraç maddesi halini aldı. Buğday ve arpa ekim sahası harp evveline göre 3 kat arttı. Buğday ve arpa normal mahsul yıllarında ihraç imkânını vermektedir. Ülke istihsalin artmasını sağlayacak geniş istihsal rezervelerine sahiptir.

Büyük parçasını Suriye çölünün kapladığı ülkenin doğu kısmı, kültür altında bulunmayan toprakları meydana getirir. Tarla arazisi olarak kullanılan saha takriben 4 milyon hektarı, çayırlar ve mer'alar da 6,3 milyon hektarı bulmaktadır. Kullanılmayan fakat ziraatte kullanılması mümkün olan arazi 2,9 milyon hektar civarındadır.

Suni sulamanın yapıldığı arazi 500 000 hektar olarak tahmin edilmektedir. Dünya bankasının hazırladığı raporlara göre su rezerveleri, özellikle Fırat nehrine ve burada kurulacak baraja bağlı olmak üzere, daha 0,4 ilâ 0,6 milyon hektarlık araziye yetecek durumdadır. Ülkenin batı kısmı için bir seri küçük sulama projeleri uygulanmakta veya yapılmış durumda bulunmaktadır.

Modern metotlarla çalışılan ve hasıla itibariyle USA daki hasılaya yaklaşmış bulunan pamuk ekimi biryana bırakılacak olursa, Suriye ziraatı geri kalmıştır. Gübre hemen hemen hiç kullanılmaz. Nadas toprağın verimini korumak için yegâne vasıtaadır. Hektar geliri düşüktür ve normal mahsul yılında buğday için 0,7 - 0,8 ton, arpa için 1 - 1,1 tondur. Normal olmayan mahsul yıllarında bu miktarlar çok düşmektedir.

Sulama sahalarının 2 kata çıkabilecek durumda bulunması, düşük hektar gelirinin arttırılması imkânı ülkede geniş ölçüde istihsal rezerveleri bulunduğunu göstermektedir. Hububat ekim sahası muhtemelen 2 misline çıkabilecektir. Bu arada nadası ortadan kaldırmak da istihsal rezerveleri hususunda bir diğer faktör olarak düşünülebilir. İntensif kültür metotları ile hektar geliri 2-3 kata çıkarılabilir. Bütün bu faktörler bugün en fazla 1,5 milyon tonu bulan hububat istihsalini 4 - 5 kata çıkarabilecektir. Bunlarla

birlikte pamuk ve diğ er zirai mahsullerin ekim sahasının genişletilmesi de mümkündür. Bugün 1 milyon tonun altında bulunan hububat iç tüketimi nüfus ne kadar artacak olursa olsun, zirai gelişme imkânlarından faydalanılması halinde, istihsal ileri de gene de milyonlarca ton hububatın ihraç edilmesini mümkün kılacaktır.

6. D İ Ğ E R Ü L K E L E R

Orta Doğunun diğ er ülkeleri arasında Suudi Arabistan 2,4 milyon kilometrekarelik bir saha ile arap yarımadasının en büyük kısmını kapsar. Ülke hemen hemen tamamen üzerinde vahalar bulunan çöl ve step karakterli araziden meydana gelir. Ziraat toprakları resmen 210 000 hektar olarak tahmin edilir. Yetersiz yağmurlar ve nehirler ziraat topraklarının genişlemesine imkân vermemektedir. Kullanılabilecek yeraltı sularından kuyu kazılarak faydalanılması ancak bölgesel bir anlam taşır. Doğu ve güney sahilleri boyunca arap yarımadasının diğ er kısımları vahalar ve sezon boyunca dağlardan akan sularla ziraat için kullanılabilecek niteliktedir. Şehirler dışında yarımadanın insanları göçebe hayatı yaşarlar. Arap yarımadasının en verimli olan kısmı Yemen'in uygun iklim şartlarını taşıyan ve yeterikadar yağmur düşen yüksek ovalarıdır.

97 000 klm² lik Ürdün topraklarının % 70 ini ülkenin doğu ve güneyinde ki çöl karakterli arazi teşkil eder. Tarla ve ağaç nebatları ekim sahası 893 000 hektar tutar. Mer'alar ve çayırlar 740 000 hektar olarak tahmin olunur. Kullanılmıyan fakat kullanılabilecek nitelikte topraklar yekûnu ise, resmi tahminlere göre, 400 000 hektardır. Dünya bankası raporları Ürdün ziraatinin extensif genişleme olanakları hakkında mütereddit olup, yağmur alan hudut bölgelerinde kuraklığa dayanıklı meyva ekiminin hububat ekimi yerine geliştirilmesini tavsiye etmektedir. Bu rapor istihsal ve özellikle sulama metotlarının ıslahı suretiyle istihsal artmasının sağlanabileceği imkânını ortaya koymaktadır. Yarmuk'taki su rezervelerinden faydalanılması halinde, bir Amerikan firması tarafından yapılan tahminlere göre, enaz daha 35 000 hektarlık bir arazide ziraat yapılması mümkün olabilecektir. Ürdün sularından faydalanılması suretiyle Ürdün bölgesinde bir kısmı halen sulanan

ve bir kısmı da yağmur bölgesinde bulunan 50 000 hektarlık arazinin sulanmasına imkân verecek ve böylece takriben bugün nadasa bırakılan, otlak olarak kullanılan ve hiç kullanılmayan daha takriben 20 000 hektarlık net bir gelişme sağlanabilecektir.

İsrail ve Lübnan küçük arazi parçalarına sahip olmaları bakımından zirai sektörde geniş bir gelişme yeteneğine sahip değildirler. İsrailde ziraat istihsal tekniğinin gelişmiş şekliyle uygulanırken, Lübnan'da ziraat son derece intensif hale gelmiştir. Ziraat topraklarının genişleme imkânı, evveleminde Ürdün'ün, İsrail ve Lübnan'ın Litani bölgesindeki su rezervelerinden son derece faydalanılması yoluyla, birkaç bin hektar kazanmak suretiyle mümkün olacaktır. İsrail ve Lübnan için kendi tüketimine yetecek kadar istihsalde bulunmak mümkün değildir.

II — ORTA DOĞUNUN ZİRAİ İSTİHSAL POTANSİYELİNİN ÖZET OLARAK TAHMİNİ.

Arap yarımadası hariç kapladıkları saha 4 milyon klm² olan Orta Doğu ülkelerinin toplam arazilerinin % 55 ini çöller, sular, ikâmet için yerleşilen sahalar, yollar vs. nin kapladığı ziraat yapılamıyacak arazi teşkil eder. Cem'an 100 milyon hektar olarak tahmin edilen bu ülkelerin ziraat yapılacak toprakları toplamı, bütün ülkeler arazi toplamının 1/4 ünü bulmaktadır. Ziraat yapılacak topraklarının bütün arazisine nispeti % 70 i bulan Türkiye bölgede bu bakımdan birinci gelir. Aynı husus Mısır'da % 2,5 ile en düşük oranı teşkil etmektedir. Bu oran Suriye'de % 56, İran'da % 16, Irak'da % 13 ü bulmaktadır. Ziraat yapılmasına uygun olan arazinin aşağı yukarı tam yarısını tarla arazisi (ağaç bitkileri dahil), çayırlar ve otlaklar teşkil eder. Çayırlar ve otlaklar Türkiye, İran ve Suriye'de toplanmış bulunmaktadır. Genellikle dağlık veya step bölgelerde koyun ve keçi beslenmesi için elverişli mer'alar bulunmamaktadır. Mer'a ve hayvan yemi olarak kullanılacak mahsullerin ıslahı, bütün Orta Doğu'da hayvancılığın geliştirilmesinde temel problem teşkil eder.

**ORTA DOĞU'DA ARAZİNİN KULLANILIŞI, ARAZİDEN FAYDALANMA
REZERVELERİ VE SUNİ SULAMA (MİLYON HEKTAR)**

Ülke Adı	Toplam Yüzey	Ziraatte kullanı- lan topraklar			Ormanlar	Türlü şekilde kullanılma- yanlar	Potansiyel olarak kulla- nılır sahalar	Sunî sulama	
		Genel Toplam	Tarla Arazisi (*)	Çayırlar, Otlaklar				Halen	Ek potan- siyel
Türkiye	77,7	53,8	21,3	32,5	10,4	13,5	—	1,8	2,2
Mısır	100,0	2,5	2,5	—	0,0	96,9	0,8	2,5	0,8
İran	163,0	26,8	16,8	10,0	19,0	84,2	33,0	1,5	1,5
İrak	44,4	5,7	5,5	0,2	1,8	24,8	12,1	2,9	3,6
Suriye	18,4	10,3	4,0	6,3	0,4	4,7	2,9	0,5	0,5
Ürdün	9,7	1,6	0,9	0,7	0,5	7,1	0,4	0,03	0,06
İsrail	2,1	0,6	0,4	0,2	0,1	1,1	0,3	0,1	0,05
Lübnan	1,0	0,3	0,3	—	0,1	0,3	0,4	0,05	0,04
Genel Toplam	416,3	101,6	51,7	49,9	32,3	232,6	49,9	9,4	8,8

(*) Ağaç nebatları sahası dahil

Tarla mahsulleri ve ağaç nebatları ekimine uygun 50 milyon hektarlık saha; senede birkaç mahsul alınan Mısır hariç, yılda bir defa kullanılır. Türkiye zirai istatistiklerinde görüldüğü üzere, ekilen tarla arazisi (hububat, baklagiller, endüstri nebatları) 1955 yılında Türkiye'de 13,8 milyon hektar ile en yüksek seviyeyi bulmuştur. Bu bütün tarla ve ağaç bitkileri ekim sahasının % 65 ini teşkil etmekte, tablodaki rakam ile aradaki fark ağaç nebatları bir tarafa nadas arazisine tekabül etmektedir. Suriye, Irak, fakat özellikle İran için bütün tarla arazisi toplam tahmini ve senelik asıl mahsul ekim rakamları arasında ortaya çıkan büyük farklar, kısmen hatalı tahminlere (özellikle tarla arazisinin toplam tutarı üzerindeki tahmin fazlalıkları) ve geniş çapta nadas arazisinden ileri gelir. Orta Doğu ülkelerinin yıllık kullanılan tarla ve ağaç nebatları arazisinin toplamı 30 milyon hektarı geçmez ve bunun 20 milyon hektarından fazlasına hububat ekimi yapılır.

Hali hazır kullanılmıyan fakat kullanılabilir durumda bulunan toprakların toplam tutarı, ilgili ülke hükümetlerinin tahminlerine göre, 49,9 milyon hektardır. Bölgenin gelişme potansiyeli hakkında bir karar verilebilmesinde büyük anlam taşıyan bu

tahmin, Orta Doğu ülkelerinin zirai istatistiklerinde en kuvvetli bir faktör olarak ortaya çıkar. Kullanılabilme potansiyelini haiz topraklar olarak sınıflandırılmada gösterilen bu topraklar, ortak bir ölçü olmadığı gibi, açık ve seçik bir şekilde de tanımlanmamışlardır. Potansiyel olarak kullanılabilme yeteneğine sahip olma kısmen hudut bölgelerinde yeterli yağmur alan sahalara, kısmen sulama imkânlarına, kısmen de arazi çeşitlerine bağlı kalır. Özellikle Orta Doğunun potansiyel kullanılabilme sahasının 2/3 ünü kapsayan ve bu bakımdan bölge tahminlerinde önem kazanan İran'a ait rakamlar, bahis konusu edilmeye değer fazla tahminlerde bulunulduğu yolunda kanaat uyandırabilecek niteliktedirler.

İran'ın 33 milyon hektar olarak kullanılabilen arazi tahmini hakkındaki rakamların 2/3 sinin tahmin fazlası ve extensif otlak sahaları olduğu düşünülüp, bu rakam düşülse bile, geriye Orta Doğu ülkelerinde evvelce kullanılmıyan fakat kullanılabilme potansiyeline sahip 28 milyon hektarlık bir arazi kalmaktadır ki, bu topraklar zirai bakımdan kalkınmaya en uygun İran, Irak ve Suriye'de bulunmaktadır. Tarla arazisi olarak ortaya konulan hakikatı gösterecek nitelikte olması gereken bu rakam bugün tarla ve ağaç nebatları sahası olarak kullanılmakta olan 30 milyon hektarlık arazinin hemen hemen iki katına çıkması demektir. Tarla arazisi olarak kullanılabilme potansiyeline sahip bu arazi, ayrıca suni gübre, daha uygun çeşitli meyva ekim metotları ve sulanmayan topraklar üzerinde daha ileri zirai tekniğin uygulanması yoluyla hali hazır nadas topraklarının büyük bir kısmını daraltmak ve sulu arazide de nadası tamamen ortadan kaldırabilmek suretiyle çoğalacaktır. Dikkatli bir tahminle, bugün tarla arazisi olarak kullanılan toprakların 2 katından fazla, 65 milyon hektarlık bir potansiyelin mevcudiyeti ileri sürülebilir.

Suni sulama bölgeleri üzerindeki istatistik doneler, halihazır ve potansiyel kullanılabilir sahalardakilere göre daha güvenlidir. Orta Doğuda bugün sulama ile ziraat yapılan arazinin genel çevresi 9,4 milyon hektarı bulmaktadır. Bunun büyük kısmı, Nil, Fırat ve Dicle nehir bölgelerinde uzanmaktadır. Buna ilâveten 8,8 milyon hektarlık su potansiyeli, potansiyel sulamalar sahasını 18 milyon hektara çıkaracaktır. Bunun büyük kısmında da hububat değil, özellikle mısır, pamuk ve diğer endüstri nebatları ekimi yapılacaktır.

65 milyon hektarlık tarla arazisinin, ki bunun bol bol 1/4 i suni sulamaya uygun olacaktır, istihsal potansiyeli bugünkü Orta Doğu istihsal seviyesinin kat kat üzerinde bulunacaktır. Beş önemli ziraat ülkesinde (Türkiye, Mısır, İran, Irak, Suriye) 1955/56 yılları ortalamasına göre 21,5 milyon hektarlık bir ekim sahasında 22 milyon ton hububat mahsulü elde edilmiştir. Türkiye ve Mısır'daki yüksek ortalama bir yana, İran, Irak ve Suriye'de ortalama hektar hasılası 0,7 - 0,8 tonu bulur. Ekim potansiyeline sahip bulunan 65 milyon hektarlık arazinin 40 - 50 milyon hektarında hububat ekimi yapılacağı düşünülecek olursa, ki bunun % 20 - 25 i suni sulama yapılan arazi olacaktır, bu beş önemli ziraat ülkesinde bugünkü 22 milyon tona karşılık 60 - 70 milyon ton mahsul elde edilebilecek demektir. Bu çoğalma ekim sahasının 2 kattan fazla bir miktara çıkmasına ve suni sulama yapılmıyan arazi de hektar hasılasının ortalama 1,2 tona, sulama yapılan arazide ise asgari 2 misline çıkmasına dayanmaktadır. Bugün için sulama yapılmıyan Türkiye'de ve sulama yapılan Mısır'da istihsal tekniğinin geri ve ziraatte sun'i gübre Türkiye'de hiç, Mısır'da ise az kullanılmasına rağmen, bu rakamlara ulaşılmış bulunmaktadır (7).

Hububat istihsalinin arttırılması yanında Orta Doğu ülkeleri iktisadi hasılası yüksek olan pamuk ve diğer endüstri nebatlarının ekimini de yapmağa çalışmalıdır. Fakat bu nebatların iç ve dış piyasalardaki talepleri sınırlıdır. Yükselen hayat standardı ile yem nebatları, şeker pancarı ve buna benzer mahsullerin ekimi artmalıdır. Orta Doğu ülkelerinin hepsinde bulunan nüfusun kuvvetli çoğalma eğilimi ve proteinli maddelerin bugünkü yetersiz tüketimi gözönünde tutularak, hayvan mahsullerinde kuvvetli bir şekilde yükselcek satış imkânları da hesaba katılabilir.

(7) 1954-1955 senelerinde her 1000 hektarlık tarla arazisinde Türkiye ve Mısır'da kullanılan suni gübreler ortalaması, USA, Batı Almanya ve Hollanda ile karşılaştırılabilir şekilde aşağıda gösterilmiştir.

	(ton)		
	Azot	Fosfor	Potasyum
Mısır	45,70	6,12	0,40
Türkiye	0,24	0,64	0,45
USA	9,18	10,65	8,14
Batı Almanya	51,65	53,37	97,56
Hollanda	171,70	100,75	146,23

(İran, Irak ve Suriye'de hiçbir şekilde suni gübre kullanılmamaktadır.)

III — EKONOMİK PERSPEKTİFLER.

Orta Doğu ülkelerinin teker teker zirai gelişme olanaklarının tetkikinden çıkan neticeler Türkiye ve Mısır için açıktır. Bu her iki ülke için de ticaret ve ödeme bilançoların devamlı bir şekilde dengede tutmak, hızla çoğalan nüfuslarına iş sağlamak ve onların hayat standardını yükseltebilmek için endüstrileşme yoluna müracaat edilmesi dışında başka bir yol yoktur. Bu ülkelerin zirai istihsal kapasiteleri, önümüzdeki 20 - 30 sene içersinde artacak nüfuslarının tüketimine aşağı yukarı yetecek miktardadır. Pamuk, tütün, meyva gibi bu ülkelerin zirai istihsal ihraç malları, dünya piyasasının bu malları satınalma kapasitesi ile sınırlı olduğu cihetle, bu mallardan elde edilen kıymetler, istihsal ve tüketim amacıyla gün geçtikçe artan endüstri malları ihtiyacının ithalini devamlı bir şekilde finanse edecek bir durumda değildir.

Diğer taraftan İran, Irak ve Suriye kendi tüketimlerini aşacak bir istihsal potansiyeline sahip bulunmaktadırlar. Bu ülkeler zirai kalkınmalarındaki akışa uygun bir şekilde ortaya çıkacak büyük istihsal fazlalıklarının satılabilmesi problemi ile karşı karşıya kalacaklardır ki bu istihsal rezervelerinin gelişmesinden beklenen bir netice olacaktır. Düşünülebilen mevcut istihsal kapasitesinden, çok geniş tutulacak bir hesaplama bulunacak tüketim miktarı düşülse bile, yine de 40 - 50 milyon ton hububat ve arpa fazlası satımının sağlanması, o zamanki dünya hububat piyasasında muhtemelen pek mümkün olamayacaktır. Mevcut potansiyelin yarısının kullanılmasıyla bile büyük satış güçlükleri hesap edilebilir. Bu ülkelerin, zirai istihsal potansiyelini yükseltmek için büyük masraflar yapmaları, teknik bakımdan başarılı fakat iktisadi bakımdan hatalı yatırımlar ortaya çıkaracaktır. İran ve Irak da petrol gelirlerinin büyük bir kısmı ziraatin geliştirilmesi amacıyla kullanılacaktır. Bu ülkelerin büyük istihsal fazlalıklarının dünya piyasasında satılamaması halinde, çok muhtemelki, istihsal potansiyelinin gelişmesinde kullanılmış olan petrol gelirlerinin büyük kısmının bu seferde ziraati koruma amacıyla kullanılması zorunluluğunu ortaya çıkaracaktır.

Satış olanağı bakımından zirai istihsal fazlalıklarında ortaya çıkacak bu zorluk, bu ülkelerin iktisadi bünyelerini ziraat-endüstri şeklinde dengede tutmalarını gerektirmektedir. Bu şekilde bir taraftan satış imkânlarına uygun zirai istihsalde bulunmak ama-

cına uygun hareket edilirken, diğer taraftan endüstri sektörü kuvvetlendirilmelidir.

Milletlerarası uzmanlar ve dünya bankasınca tavsiye edildiği üzere, esas itibariyle ziraatin kalkınması esasına yöneltilmiş bir ekonomi politikasının, iktisaden geri kalmış ülkeler tarafından hedef tutulduğu şekilde amaçları bilinen endüstriye yönelmiş bir endüstri politikası ile pratikte aralarında çok küçük bir fark görülür. İlk önce değinilen politika hiçbir zaman her türlü endüstrileşmeyi reddetmez. İkinci olarak değinilen politika da ziraatin modernleşmesi ve genişlemesi lüzumuna kanidir. Bununla beraber pratikte değinilen bu noktalar yanında iki politikanın temelinde yatan ilkeyi, yani ülkeye esas itibariyle zirai veya endüstriyel bir bünye karakteri vermek şeklindeki temel farkı, hiçbir zaman gözden uzak tutmamak gerekir.

Bununla ilgili olarak dikkat nazardan kaçmamalıdır ki son senelerdeki teknik ilerleme gün geçtikçe gelişmek isteyen az gelişmiş ülkeler de de istihsal, nakliye ve tüketim için endüstri malları ihtiyacının alıñılmamış bir şekilde yükselmesi neticesini ortaya çıkarır. Harp sonrasında batı ülkelerinin endüstriyel yüksek konjunktürü, az gelişmiş ülkelerin ticari bilançolarında kuvvetli bir şekilde kendini hissettiren endüstri malları taleplerinin artması neticesini ortaya çıkardı. Bu yolda şunlar gösterilebilir: Artan motorlaşmaya ilişkin olarak akaryakıt istihsalinin artması, her çeşit elektrik âletlerinin ithali, istihsal vasıtaları ile donatılması, sıhhi ve tıbbi yardım vasıtalarının yükselen talebi, ilmi âletler vs., gelişen endüstrinin makina, yedek parça, ham madde ve enerji talebi ve diğer birçok hususlar. Harbten evvel pek önemli bir rakkam tutmadığı halde harbten sonra petrol üreticisi olmayan ülkelerin ticari bilançolarına tek başına motorlu vasıta ve akaryakıtın büyük bir yük teşkil ettiği görülür. Zirai malları ihraç eden ve endüstri malları ithal eden ülkelerin durumunu güçleştiren bir diğer husus da zirai ihraç malları indeks sayılarının endüstri malları fiyatlarının yükselmesinden geri kalmasıdır. Kısaca, zirai mal fiyatları endüstri mallarının fiyatlarına göre daha hızlı düşmektedir.

Ziraatin modernleşmesi dolayısıyla ortaya çıkardığı problemler, özellikle iktisadi modernleşme ve rasyonalizasyon eğilimlerinin en az engele uğradığı ve en hızlı bir şekilde yerleştiği USA da

açıkça görülür. Amerika ekonomisinde ziraatin modernleşmesi, 1910 da genel nüfus içersinde % 35 i meydana getiren zirai nüfusun 1954 de yalnız % 13,5 e inmesine yol açtı. Bu süre içersinde makineleşme, iyi tohum, suni gübre ve diğer sahalardaki gelişmeler neticesinde iş saati prodüktivitesi 3 katına çıktı. Halen daha da yükselmektedir. Genel nüfusun % 13,5 unu kapsayan ziraatte çalışan faal nüfus yalnız memleketin 1910 ile 1957 arasında 2 miline çıkan nüfusunun tüketim ihtiyacını karşılamakla kalmaz, aynı zamanda, beslenme maddelerinde olduğu gibi özellikle pamuk ve tütün gibi endüstri maddelerinde de, ihracı mümkün, büyük ihtiyaç fazlası ortaya çıkardı. Bu bakımdan küçük işletmeler yavaş yavaş elimine edilme yolundadırlar. Zira küçük işletmelerin istihlal toplamı, ülkenin genel istihlal kapasitesinin pek cüz'ü bir kısmını meydana getirmekte ve rasyonel bir işletmeye tâbi tutulmak için büyük işletmelere devrolunmaktadır.

İktisaden geri kalmış ülkelerde ziraatin modernleştirilmesi, bu ülkelerin eski ekim metotlarında: XX. asrın istihlal tekniğine atılan büyük bir adım demek olacaktır. Böyle bir durum ise ziraatte çalışan nüfusun büyük bir kısmını işsiz bırakacağı için bu ülkeler, ancak güçlü bir endüstrileşme ile çözülmesi mümkün olan zor bir kalkınma problemiyle karşı karşıya kalacaklar demektir. Yalnız amerikan endüstrisinin normalin dışındaki gelişme ve emme yeteneği USA da teknik gelişmenin kusursuz bir şekilde akışını sağlamıştır.

Afrika ve Asyanın az gelişmiş ülkelerinin zirai ve endüstriyel kalkınma problemlerinde büyük anlam taşıyan bu hususlar gelişmiş ve gelişme kapasitesine sahip ülkeler tarafından tanınmazlık edilmemelidir. Batı ekonomik sistemlerinin temellerine dayanan tecrübeler, uygulamada başarıya ulaşmadığı takdirde, alternatif sistemler bahis konusu edilebilmelidir.